

Ovchynnykova, Ya.S. (2011). Dity i pidlitky Donbasu v umovakh Velykoyi Vitchyznyanoi viyny (1941-1945 rr.) [Children and adolescents of Donbass in the Great Patriotic War (1941-1945)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Donetsk [in Ukrainian].

Opyt natsystyskoy okkupatsyy v Donbasse: sydetelstvuyut ochevydtsy (2013). [Experience of the Nazi occupation in the Donbass: the eyewitnesses testify]/ D.Tytarenko&T. Penter (Eds.). Donetsk: Svitknyhy. [in Russian].

Polyakov, Yu. (1995). Osnovnye problemy yzucheniya lyudskikh poter SSSR v Otechestvennoy voyne [The main problems of studying the human losses of the USSR in the Patriotic War]. *Lyudskye potery SSSR v peryod Vtoroy myrovoy voyny – Human losses of the USSR during the War of 1941-1945*. Sankt-Peterburg [in Russian].

Robak, I., & Ilyin, V. (2018). *Kharkivska okhorona zdorovya v pishlavoyennyi radyanskyi period (1945–1991 rr.)* [Kharkiv health care in the postwar Soviet period (1945-1991)]. Kharkiv: Kolehium [in Ukrainian].

Sendetskyi, N. (2015). Troytskyi sobor. [Trinity Cathedral]. (Vols. 1-4). K.: Yevshan-zillya.

Sinitsyn, A. (1985). *Vsenarodnaya pomoshch frontu* [People's Aid to the Front]. Moskva: Voenizdat [in Russian].

Tytarenko, D., & Tytarenko, O. (2017). Voyenni dosvid ditey Donbasu: vyklyk dlya suspilstva [War experience of children of Donbass: a challenge for society]. Proceedings from The modern social problems in measuring the sociology of management. *XIII Vseukrayinska naukovo-praktychna konferentsiya (3 bereznya 2017 roku) – XIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 225-229). Mariupol: DonDUU [in Ukrainian].

Filtser, D. (2018). *Osobennosti horodskoy zhyzny v SSSR v peryod pozdneho stalynizma. Zdorove, hyhyena y uslovyu zhyzny. 1943-1953* [Features of urban life in the USSR during the late Stalinism. Health, hygiene and living conditions. 1943-1953]. Moskva: Polytycheskaya éntsyklopedyya [in Russian].

Tsentrálny derzhavnyi arkhiv hromadskykh obyednan Ukrayiny (dali – TSDAHO Ukrayiny) [Central State Archives of Public Organisations of Ukraine], f. 1, op. 76, spr. 1088 [in Russian].

TSDAHO Ukrayiny, f.1., op.23, spr. 4978 [in Russian].

УДК 94(477.62):332.832.2 «1965/1985»
DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.22

Шимко О. В.

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри філософії та соціально-політичних наук

Донбаської державної машинобудівної академії

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4329-2053>

СІЛЬСЬКЕ ЖИТЛОВЕ БУДІВНИЦТВО У ДОНБАСІ У 1965–1985-х РОКАХ: ХРОНОЛОГІЯ ПРОБЛЕМИ ТА МЕТОДИ ВИРІШЕННЯ

У статті розглядається питання вирішення житлової проблеми сільських мешканців Донбасу у 1965–1985-х роках. На основі статистичних й архівних матеріалів надається картина поступового, але недостатнього зростання житлового фонду сільських мешканців регіону. Також аналізуються дані про капіталовкладення у галузь, соціально-культурне будівництво, поділ на «перспективні» та «неперспективні» села тощо. Невдалими та нездійсненими у загальнодержавних масштабах стали експериментальні села, такі як, наприклад, Піски. Також недостатньою була кількість інфраструктурних об'єктів на селі. Головною причиною такого становища був брак коштів, які держава виділяла на житлове будівництво взагалі та сільське житлове будівництво зокрема.

Ключові слова: житло, будівництво, село, соціальна політика, Донецька область, Україна, н'ятирчка, кооперація, колгосп, радгосп, житловий фонд.

The purpose of this article is consideration of question of decision of housing problem of villagers of Donbas in 1965-1985th. Methodology is based on principles of objectivity, historical method, system, scientific character. A scientific novelty consists in that a theme is studied not enough, especially with bringing in of evidential base of archives. The actual is remained by the problem of objective illumination of decision of housing problem of villagers by soviet power in 1965-85th. Conclusions. On the basis of statistical and archived materials the picture of gradual, but insufficient increase of housing fund of villagers of region is given. Data are also analysed about a capital investment in industry, sociocultural building, dividing into "perspective" and "unpromising" villages and others like that. Unsuccessful and impracticable experimental villages became in national scales, such as, for example, Sands. Also insufficient was an amount of infrastructural objects on a village. Main reason of such position was a shortage of facilities that the state distinguished on housing in general and rural housing in particular.

Key words: accommodation, building, village, social politics, Donetsk area, Ukraine, five-year, co-operation, collective farm, state farm, housing fund.

Постановка проблеми. Наявність житла у людини є однією з базових потреб для нормального її життя та функціонування. Проблема забезпечення житлом кожного громадянина або родини було важливим завданням радянської влади протягом її існування, проте так і не було виконане. Особливо важке становище спостерігалось у сільській місцевості. Селяни в принципі забезпечувалися усім необхідним за залишковим принципом, стосувалося це і житлового будівництва.

Мета даного дослідження – надати загальну картину сільського житлового будівництва у Донбасі у 1965-85-х роках; виявити недоліки та позитивні моменти цього процесу; на основі даних статистики та архівів проаналізувати капіталовкладення у житлове будівництво на селі; з'ясувати роль соціально-культурного будівництва; виявити особливості будівництва у різні п'ятирічки. Новизна роботи полягає у власному авторському підборі, аналізі та систематизації джерел для дослідження.

Аналіз актуальних досліджень. Історіографічна база складається з матеріалів Державного архіву Донецької області, ста-

тистичних збірників [Донецкая область за 70 лет; Донецкая область за годы девятой пятилетки; Донецкая область в десятой пятилетке; Донецкая область в одиннадцатой пятилетке], робіт, які характеризують загальні соціально-побутові умови життя громадян та будівництво [Вітрук 1986; Капитальное строительство в Украинской ССР; Семкив 1988; Гаврилюк 1982; Переустройство сел. Украинской ССР], збірників постанов партії та уряду з досліджуваної проблематики [Забота партии и правительства о благе народа; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам; Сборник документов (1974 г. – февраль 1980 г.). Кн. 2; Справочник партийного работника Вып. 6; Справочник партийного работника. Вып. 20; Справочник партийного работника. Вып. 9].

Виклад основного матеріалу. Для визначення загальної картини житлового будівництва дуже репрезентативними, фактологічно змістовними є дані по п'ятирічках. У табл. 1 надано відомості про введення в дію загальної площі житлових сільських будинків у Донецькій області у середині 1960 – середині 1980-х років.

Таблиця 1

Введення у дію житлових сільських будинків (загальна площа, тис. кв. м)

Роки	Усього побудовано	У тому числі:		
		держ. та копер. підприємствами	робітниками, службовцями	колгоспами, колгоспниками
Восьма п'ятирічка (1966-1970)	10038	6949	2433	656
Дев'ята п'ятирічка (1971-1975)	9822	7182	2128	512
Десята п'ятирічка (1976-1980)	9558	7441	1829	288
Одинадцята п'ятирічка (1981-1985)	9101	6859	1888	354

[Донецкая область за 70 лет: с.201]

Як ми бачимо, введення у дію житла за 1965-1985-ті роки істотно скоротилося. Абсолютні показники скорочення за двадцять розглянутих років склали загалом майже 10%. Житлової площі було побудовано державними, кооперативними організаціями та підприємствами у одинадцятій п'ятирічці менше, ніж у восьмій, на 1,3 %, робітниками та службовцями – на 22,4 %, а колгоспниками, колгоспами та колгоспною інтелігенцією – на 46 % менше. Загальна площа новобудов поступово скорочувалася протягом усього періоду: у дев'ятій

п'ятирічці, порівняно із попередньою, вона скоротилася на 2,1 %, у десятій – на 2,6%, а у одинадцятій – майже на 5%. Житлова площа, побудована державними та кооперативними підприємствами спочатку збільшувалася: у дев'ятій п'ятирічці на 3,3 %, у десятій – на 3,6 %, але з початку 1980-х років почала скорочуватися, і у одинадцятому п'ятирічці скоротилася майже на 8%. А от житло, побудоване робітниками, службовцями та колгоспниками, спочатку зменшувалося, а з початку 1980-х років почало зростати.

Значне скорочення державного будівництва та невирішене житлове питання змушувало громадян вирішувати цю нагальну проблему самостійно, не сподіваючись на державу, особливо це стосувалося сільської місцевості. У робітників та службовців зменшення будівництва у дев'ятій п'ятиріччі склало 12,5 %, у десятій – 14 %, а у одинадцятій житлова площа новобудов зросла на 3,2 %. Колгоспники та колгоспи у дев'ятому п'ятиріччі збудували на 22 % менше, ніж у восьмій, у десятій – на 43,7 % менше, ніж попереднього періоду, а у одинадцятій – на 23% більше. Таким чином, ми бачимо значне скорочення державного, індивідуального та кооперативного будівництва у 1965-1985-х роках. Збільшення введення у дію житла робітниками, службовцями та колгоспниками у першій половині 1980-х років не вирішило проблему та не змінило загальну картину скорочення житлового будівництва.

Не дивлячись на зменшення загальної площі житлових будинків, введених у дію

протягом 1960-1980-х років, державні асигнування на будівництво у цей період значно зросли. У таблиці 2 містяться дані про капітальні вкладення у сільське житлове будівництво області.

Як ми бачимо, зростання капіталовкладень на житлове будівництво за 1966-1980-ті роки склало майже 20 %, при цьому вкладення державних та кооперативних підприємств та організацій зросли на 25 %, колгоспів – на 30%, а населення зменшилися на 2,8 %. Найбільше зростання відбулося у дев'ятій п'ятиріччі, коли загальні капіталовкладення зросли на 9,6 %, асигнування державних та кооперативних підприємств – на 12,2 %, а колгоспів – на 38,4 %. Тільки вкладення населення постійно зменшувалися: у дев'ятій п'ятиріччі на 12,4%, а у десятій – на 0,5%. У десятій п'ятиріччі також зменшилися вкладення у житлове будівництво колгоспів – на 5,5%, а вкладення державних та кооперативних підприємств зросли на 11,5%.

Таблиця 2

Капітальні вкладення у сільське житлове будівництво (млн крб.)

Роки	Усього	Держ. та кооп. підприємств	Колгоспів	Населення
1966-1970	1066	845	13	208
1971-1975	1169	948	18	203
1976-1980	1276	1057	17	202

[Державний архів Донецької області: Ф. Р-4249, оп. 7, спр. 3707, арк. 51.]

На фоні постійного скорочення житлового будівництва, житловий фонд міст та селищ міського типу Донецької області постійно зростає. Про це свідчать наступні дані [Донецкая область за 70 лет: с. 206]. Міський житловий фонд за 1960-1985-ті роки збільшився майже у два рази – на 98,3%, найбільше за цей час зріс державний, громадський житловий фонд та фонд житлових кооперативів – на 166 %, та на 31,6% зріс житловий фонд, який знаходився у особистій власності громадян області. Найбільше зростання житлового фонду відбулося у 1960-х роках, підтвердженням чого є зростання його загалом у містах на 1970 р., порівняно із 1960 р., на 38,5 %, державний та кооперативний фонд зріс за цей період більше, ніж на 70 %, особистий житловий фонд громадян – на 7,2 %. У наступні роки темпи зростання житлового фонду області

уповільнилися. На початку 1980-х років, порівняно із початком 1970-х, житловий фонд міст області збільшився на 28,3 %, державний та кооперативний фонд – на 39,1 %, особистий фонд громадян – на 11,4 %. Зростання житлового фонду у наступні п'ять років склало у середньому 11 %.

Значні зміни у будівництві на селі сталися після березневого (1965 р.) Пленуму ЦК КПРС, який визнав необхідність зробити поворот у бік покращення умов праці та побуту працівників села. Після цього, у 1966 р., Ради Волноваського району Донецької області виступили з ініціативою створення дворічних планів соціально-культурного будівництва та облаштування сіл. У ході реалізації такого плану у самому районі завдяки використанню місцевих матеріалів та допомоги міських мешканців будувалися

адміністративно-культурні центри сіл, було побудовано майже 4 тис. будинків [Вітрук; с.5-6.]. І вже у 1978 р. села Волноваського району були значно переобладнані. У селах району було створено 36 адміністративно-культурних центрів, побудовано 34 школи, 64 клуби та Будинки культури, 51 дитячий садок, 131 магазин, більше 60 лікарень, прокладено більше 800 км асфальтованих доріг, організоване автобусне сполучення [Капитальноостроительство в Украинской ССР: с. 125-126].

Однією з найважливіших причин низьких темпів будівництва на селі була відсутність або недостатність коштів – як у селян так і державних капіталовкладень. Тому у 1965 р. було прийняте рішення про кредитування житлового будівництва колгоспників – строком на сім років у межах від 700 до 1500 крб. [Справочник партийного работника. Вып. 6: с. 300]. А з 1976 р. кредити вже можна було віддавати протягом десяти років після закінчення будівництва будинку. Інвалідам війни та деяким іншим категоріям інвалідів дозволялося починати віддавати борг на третій рік після закінчення будівництва [Сборник документов (1974 г. – февраль 1980 г.). Кн.2: с. 377-378].

Через відсутність необхідних ресурсів на ремонт житловий фонд на селі швидко зношувався. Далася взнаки і помилкова практика по відношенню до дрібних сіл, які були зараховані до «неперспективних». У них не велося ніяке будівництво та ремонт, закривали магазини, клуби, школи, побутові

майстерні. Так, з 30 325 сіл Української РСР Держбудом республіки у 1978 р. лише 18 846 були визначені як «перспективні», а інші були віднесені до розряду «неперспективних». У досліджуваний період значно збільшилася потреба у житлі на селі через намір молоді жити окремо від батьків, збільшився приріст спеціалістів. До того ж, якщо у восьмій п'ятирічці 64,2% житлового фонду вводилося за рахунок грошей населення та кредиту, 29 % - за рахунок державного та кооперативного будівництва та житлових кооперативів, та 6,7 % - за рахунок колгоспів, то у десятій п'ятирічці ситуація різко змінилася та ці показники становили відповідно 37 %, 47,9 % та 15,3 %. Ця ж тенденція зберігалася і у роки одинадцятої п'ятирічки [Семків: с. 213-214].

Стрімке скорочення індивідуального будівництва на селі підтверджують дані таблиці 3, де міститься інформація про введення у дію житлових будинків у сільській місцевості Донбасу колгоспами та населенням за власний рахунок.

Як ми бачимо, у десятій п'ятирічці майже на 170 % зросло введення у дію житлових будинків за рахунок колгоспів у Ворошиловградській області та на 175,4 % - у Донецькій. А от введення в дію житлових будинків за рахунок населення та за допомогою державного кредиту у сільській місцевості, навпаки, зменшилося: на 33,3 % у Ворошиловградській області та на 18 % у Донецькій.

Таблиця 3

Введення у дію житлових будинків у сільській місцевості (загальна площа, тис. кв. м)

	Введення будинків за рахунок колгоспів		Введення будинків за рахунок населення та державного кредиту	
	1976-1980	1981-1985	1976-1980	1981-1985
Ворошиловградська область	53	143	219	146
Донецька область	65	179	415	340

[Таблиця складена автором за даними: Державний архів: Ф. Р-4249, оп. 7, спр. 6235, арк. 110, 113].

Сільське житлове будівництво також ускладнювалося збільшенням вартості 1 кв. м. житла, слабким розвитком доріг у сільській місцевості, дрібно штучним характером будівництва. Усе це створювало значні перешкоди на шляху вирішення проблеми забезпечення сільського населення житлом. У 1960–1980-х рр. владою було прийнято кі-

лька постанов, які регламентували житлове будівництво на селі, виділяли на це додаткові кошти [Забота партии и правительства о благе народа: с. 558-561; Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: с. 457-460; Справочник партийного работника. Вып. 9: с. 148-152; Справочник партийного работника. Вып. 20: с. 263-267]. Але вони

не змогли вирішити проблему повністю.

Також були допущені помилки у виборі проектів для забудови сільських будинків. У 1960-х роках на селі почали будувати багатоповерхові будинки, вартість яких була нижчою за зведення будинків садибного типу на одну-дві родини. Але у багатоповерхових будинках сільські мешканці відривалися від землі, скоротилося виробництво продукції у підсобних господарствах, фактично була ліквідована чи не єдина перевага у сільському способі життя. Це прискорило міграцію населення та подекуди відмову від проживання у таких будинках. Тому у 1970-ті роки основним типом сільського будинку був визнаний будинок садибного типу з господарськими будівлями у дворі.

Серед збудованих сіл чільне місце посідали експериментально-показові села, будівництво яких розпочалося у восьмій п'ятирічці. У Донецькій області таким стало село Єлизаветівка, для якого характерні такі риси – раціональне планування території, архітектурно-художня оформленість будов і споруд, житлові будинки з міськими перевагами, розвинена сфера обслуговування [Гаврилук: с. 16].

У досліджуваній період були й інші експерименти у сільському будівництві. Так, наприклад, село Новолуганське Донецької області мало специфічну структуру, у якій виробничі потужності (свиноферма, птахофабрика та інші) знаходилися на різних відстанях від житлової зони, що повністю задовольняло необхідні санітарно-гігієнічні вимоги. Новим елементом у архітектурно-планувальній структурі було село

Пески – центральна садиба Донецької обласної державної сільськогосподарської дослідницької станції. Це село було зоною наукової бази станції, у яку входили будівлі інституту, зональної агрохімлабораторії та інші об'єкти [Переустройство сел Украинской ССР: с. 31].

Таблиця 4 містить дані про введення у дію житлових будинків державними та кооперативними підприємствами та організаціями, колгоспами та населенням по районах Донецької області за роки дев'ятої - одинадцятої п'ятирічок.

Від середини 1970-х рр. почалося постійне зменшення введеного у дію житла у сільській місцевості області. Зменшення житлового будівництва відбулося у всіх районах області. Найвищі темпи зменшення житлового будівництва були у Добропільському районі – у 18,8 раза, також у Краснолиманському – у 7,6 раза, Слов'янському – у 7 разів та Великоновоселковському – у 5,4 раза. Більше всього житла у середині 1980-х, порівняно з першою половиною 1970-х років, будували у Амвросієвському районі – тут зменшення об'ємів будівництва було на 47,9 %, також у Волноваському районі – зменшення на 50,3 % та Старобешевському – на 66,7 %.

Основними причинами зниження будівництва на селі були труднощі у забезпеченні забудовників матеріалами, безперервне скорочення чисельності сільського населення працездатного віку, зменшення зацікавленості сільських мешканців, особливо молоді, у будівництві житла у зв'язку з відсутністю перспектив сільського життя у порівнянні з містом.

Таблиця 4

Введення у дію житлових будинків державними, кооперативними підприємствами та організаціями, колгоспами та населенням по районах Донецької області (загальна площа, тис. кв. м)

Назви районів	Роки			Співвідношення 1985 р. з 1971 р. (%)
	1971-1975	1976-1980	1981-1985	
1.Олександрівський	61,5	15,7	12,7	20,6
2.Амвросієвський	99,4	51,5	51,8	52,1
3.Артемівський	136,1	38,8	37,7	27,7
4.Великоновоселковський	87,8	19,4	16,3	18,5
5.Волноваський	184,8	79,5	91,9	49,7
6.Володарський	66,1	11	12,7	19,2
7.Добропільський	98	6,9	5,2	5,3
8.Костянтинівський	52,1	12,1	10,3	19,7
9.Красноармійський	61,9	11,4	16,7	27
10.Краснолиманський	84,3	6,4	11,1	13,2

11.Маріїнський	225,8	60,3	67	29,6
12.Новоазовський	78,3	12,3	15,6	20
13.Першотравневий	45,7	8	8,8	19,2
14.Слов'янський	99,9	21,4	14,3	14,3
15.Старобешевський	106,9	35,5	35,6	33,3
16.Тельмановський	75,8	20,2	18,9	25
17.Шахтарський	54,2	12,8	12,1	22,3
18.Ясинуватський	206,9	31,4	49,2	23,7

[Таблиця складена автором за даними: Донецкая область за годы девятой пятилетки. Стат. сб. Донецк, 1976. 122 с. С.89; Донецкая область в десятой пятилетке. Стат. сб. Донецк, 1980. 148 с. С.106-107; Донецкая область в одиннадцатой пятилетке (1981-1985 гг.). Стат. сб. Донецк, 1985. 214 с. С.164-165].

Висновки. Отже, проаналізувавши статистичні та архівні дані, ми можемо стверджувати, що ситуація із забезпеченням сільських мешканців Донбасу житлом була не вирішеною проблемою протягом 1965-1985-х років. Причому, загальна кількість метрів житла поступово скорочувалася, хоча кількість населення не зменшувалася. Були введені такі форми житлового будівництва, як кооперація, самостійне будівництво. Невдалими та нездійсненими у загальнодержавних масштабах стали

експериментальні села, такі як, наприклад, Піски. Також недостатньою була кількість інфраструктурних об'єктів на селі. Головною причиною такого становища був брак коштів, які держава виділяла на житлове будівництво взагалі та сільське житлове будівництво зокрема. Таким чином, можна стверджувати, що соціально-орієнтована політика радянської держави, якою вона себе проголошувала, не була достатньою, особливо у сільській місцевості.

ЛІТЕРАТУРА

Вітрук Л. Д. (1986). *Покращення соціально-побутових умов життя трудящих УРСР*. Київ: Наук. думка. 183 с.

Гаврилюк О.Ю. (1982). *Діяльність парторганізацій республіки по здійсненню перебудови і благоустрою сіл на сучасному етапі // Український історичний журнал*. № 11. С. 14-24.

Державний архів Донецької області.

Донецкая область в десятой пятилетке. Стат. сб. Донецк, 1980. 148 с.

Донецкая область в одиннадцатой пятилетке (1981-1985 гг.). Стат. сб. Донецк, 1985. 214 с.

Донецкая область за 70 лет. Стат. сб. (1987). ЦСУ УССР. Стат. управление Донецкой области. Донецк. 252 с.

Донецкая область за годы девятой пятилетки. Стат. сб. Донецк, 1976. 122 с.

Забота партии и правительства о благе народа. Сборник документов (1974 г. – февраль 1980 г.). Кн. 2. Москва: Политиздат, 1980. 751 с.

Капитальное строительство в Украинской ССР

(1984). Под ред. Г. К. Злобина. Київ: Будівельник. 224 с.

Переустройство сел Украинской ССР (1981). Г. Н. Рогожин, В. М. Сазонов, В. И. Зарецкий и др.; Под ред. В. П. Скуратовского. Киев: Будівельник. 112 с.

Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. Т. 14. Апр. 1981 – дек. 1982 гг. С. 457-460.

Семкив О. И. (1988). *Преодоление различий между городом и деревней: опыт и проблемы партийного руководства. На материалах партийных организаций Украины 1965-1988 гг.* Львов: Издат. при Львовском гос. университете издательского объединения «Вища школа». 253 с.

Справочник партийного работника. Вып. 20 Москва: Политиздат, 1980. С. 263-267.

Справочник партийного работника. Вып. 6. Москва: Политиздат. 1966. 543 с.

Справочник партийного работника. Вып. 9. Москва: Политиздат, 1969. С. 148-152.

REFERENCES

Derzhavnyy arkhiv Donets'koi oblasti [State Archive of Donetsk region]

Donetskaya oblast' za 70 let. Stat sb.(1987). [Donetsk region for 70 years. Statistical compendium]. TsSU USSR. Stat. upravlniye Donetskooy oblacti. Donetsk. 252 s. [in Russian].

Donetskaya oblast' v desiatoy piatiletke [Donetsk region in the tenth five-year plan]. Statistical compendium. Donetsk, 1980 [in Russian].

Donetskaya oblast' v odinnadsatoy piatiletke (1981-1985 гг.) [Donetsk region in the eleventh five-year plan (1981-1985)]. Statistical compendium. Donetsk, 1985 [in

Russian].

Donetskaya oblast' zagodydeviatoy piatiletki [Donetsk region during the ninth five-year plan]. Statistical compendium. Donetsk, 1976 [in Russian].

Gavriiliuk O. Yu. (1982). *Diya'l'nist' partorganizatsiy respubliki po zdiysnenniu perebudovy i blagoustroiu sil na suchasnomu etapi* [Activities of party organizations of the Republic on the implementation of perestroika and improvement of villages at the present stage]. *Ukrains'kiy istorichnyy zhurnal*, 11, 14-24 [in Ukrainian].

Resheniya partii I pravitel'stva po khoziaystvennym

voprosam [Decisions of the party and government on economic issues]. Vol. 14. Apr, 1981 – dek. 1982 gg. [in Russian].

Semkiv, O.I. (1998). *Preodolenie razlichiy mezhdu gorodom i derevney: opyti problem partiynogo rukovodstva. Na materialakh partiynykh organizatsiy Ukrainy 1965-1988 gg.* [Overcoming the differences between the city and the countryside: experience and problems of party leadership. Based on the materials of party organizations in Ukraine 1965-1988]. I'vov: Izdat. Pri L'vovsk. gos. universitete s zdatel'skogo ob'edineniya «Vishcha shola» [in Russian].

Skuratovskiy V.P. (Eds.). (1981). *Pereustroystvo syol Ukrainskoy SSR* [Reconstruction of villages in the Ukrainian SSR]. Kiev: Budivel'nik [in Russian].

Spravochnik partiynogo rabotnika (1966) [The Handbook of the partyworker]. Rel. 6. Moskva: Politizdat [in Russian].

Spravochnik partiynogo rabotnika (1966) [The Handbook of the partyworker]. Rel. 9. Moskva: Politizdat [in Russian].

Spravochnik partiynogo rabotnika (1980) [The Handbook of the partyworker]. Rel. 20. Moskva: Politizdat.

Vitruk, L.D. (1986). *Pokrashchennia sotsial'no-pobutovykh umov zhyttia trudiashchykh URSR* [Improving the social and living conditions of workers of the Ukrainian SSR]. Kiev: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Zabota partii i pravitel'stva o blage naroda (1980). [The party and government's concern for the welfare of the people]. Sbornik dokumentov (1977 g. – fevral' 1980 g.) / Kn. 2. Moskva: Politizdat. 751 s. [in Russian].

Zlobin, G.K. (Eds.). (1984) *Capital'noe stroitel'stvo v Ukrainskoy SSR* [Capital construction in the Ukrainian SSR]. Kyiv: Budivel'nik [in Russian].

УДК 94 (477.54) "1939/1945":341.322.5+344.3
DOI 10.34142/2313-2345.2020.58.23

Яковлєв В. М.

ПЕРЕДУМОВИ ПРОВЕДЕННЯ СУДУ НАД НАЦИСТСЬКИМИ ВОЄННИМИ ЗЛОЧИНЦЯМИ У М. ХАРКІВ (15-18 ГРУДНЯ 1943 РОКУ)

У статті висвітлюються основні етапи формування ідеї та головних принципів покарання воєнних злочинів гітлерівської Німеччини, важливим підсумком яких став перший в історії відкритий суд над нацистами у м. Харків (15-18 грудня 1943 року). Військовий трибунал 4-го Українського фронту виявив масштаби знищення окупантами цивільного населення і військовополонених, сформулював та втілює у життя тезу, згідно з якою злочини, скоєні за наказом вищого командування, не звільняють виконавця від кримінальної відповідальності. Харківський судовий процес став не тільки пробою сил, репетицією, юридичним прецедентом для проведення подібних процесів, а й надав прискорення у прийнятті рішення урядами союзних держав щодо проведення суду над головними воєнними злочинцями нацистської Німеччини за нормами міжнародного кримінального права.

Ключові слова: воєнні злочини нацистів, міжнародне кримінальне право, Об'єднані Нації, військовий трибунал, Харківський судовий процес 1943 р., Друга світова війна.

The article outlines the main stages of formation the idea and the core principles of the punishment of war crimes of Nazism, an important outcome of which was the Kharkov trial. Racial theory and the requirement of conquer "life space" became the basis of the ideology of National Socialism and were embodied in criminal methods of warfare and measures aimed at the mass destruction of entire people. Gradually, from the statements and protest notes the countries of the anti-Hitler coalition came to an understanding of the essential of the punishment the crimes of Nazi Germany. An important place in the formation of the principles and norms of international justice belongs to the world's first open trial of the Nazis, which was held by the Military Tribunal of the 4th Ukrainian Front in the city of Kharkov on December 15-18, 1943.

The Kharkov court revealed the scale of the destruction of the civilian population and prisoners of war by the Nazis, formulated and implemented the thesis, according to which committed crimes by order of the high command do not exempt the perpetrator from criminal liability. The Kharkov trial became not only a test of strength, a rehearsal, a legal precedent for conducting such trials, but also accelerated the adoption of a decision by the governments of the allied states regarding the trial of the main war criminals of Nazi Germany in accordance with the norms of international criminal law.

Keywords: Nazi war crimes, international criminal law, United Nations, military tribunal, Kharkov trial 1943.